

**Комунальний заклад Львівської обласної ради
«Львівська обласна універсальна наукова бібліотека»**

Поборники державності України

**ВОНИ МАЛИ ЛИШЕ ОДНЕ ПРАВО,
ОДИН ОБОВ'ЯЗОК – ЗАХИЩАТИ УКРАЇНУ**

**методико-бібліографічні матеріали
до 100-літнього ювілею Ярослави-Ірини Філь,
Любомира Полюги, Марії Савчин, Василя Підгородецького,
Ірини Савицької-Козак**

Львів – 2025

Вони мали лише одне право, один обов'язок – захищати Україну [Текст] : методико-бібліогр. матеріали до 100-літнього ювілею Ярослави-Ірини Філь, Любомира Полюги, Марії Савчин, Василя Підгородецького, Ірини Савицької-Козак / упоряд.: І. Лешнівська, Г. Москович; ред. О. Букавіна; ЛОУНБ. – Львів, 2025. – 36 с. – (Поборники державності України).

Це видання про учасників і очевидців буремних подій 40-50-х рр. ХХ століття, які присвятили своє життя боротьбі за Українську Соборну Державу. З кожним роком їх стає все менше і менше. А так хочеться, щоб молоде покоління знало правду про своїх героїв, щоб пам'ятало про їхню жертовність, і любило Україну так само щиро і віддано.

Упорядники: Ірина Лешнівська, Галина Москович
Редактор Ольга Букавіна
Науковий редактор Ірина Лешнівська
Комп'ютерний набір Галина Москович

© ЛОУНБ, 2025
© НЧ, 2025
© ВУ, 2025

***Українська держава...
Слава борцям за неї...
Смерть усім, хто проти неї.***

Федір АРТЕМЕНКО (отаман Орлик; 1920-1922 рр.)

***Читайте, хвилюйтеся, стискайте кулаки,
розпрямляйте хребти.***

Історія українського народу, починаючи з XV століття, зокрема з часів козаччини, – це постійна національно-визвольна боротьба за визволення з чужоземної неволі, за незалежну самостійну українську державу. Вогонь національно-визвольної боротьби з особливою силою запалав у 1917-1920 рр., коли на полях численних кривавих битв вирішувалась доля Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки. І хоча у цій війні не судилося перемогти, а українські землі знову стали здобиччю захланних сусідніх держав, проте розпочата визвольна війна знайшла своє продовження в наступних десятиліттях. Змінювалися форми й методи, змінювалися окупанти, але боротьба за відновлення української державності не згасала.

Під час Другої світової війни настав новий етап українських визвольних змагань, який почався 15 березня 1939 року з проголошення Карпатської України незалежною державою та відновлення Української держави 30 червня 1941 року у Львові.

Проте проголошення Української держави суперечило планам Німеччини. Вона її не визнала. Багато українських політичних діячів було заарештовано. Україну було перетворено на німецьку колонію, а її населення – на рабів німецьких колонізаторів. Український народ зі зброєю в руках повстав на оборону своєї національної гідності та права господарювати на рідній землі. Три роки, з 1941 до 1944, тривала всенародна й кривава війна проти німецько-нацистських поневолювачів, ще десять років потому, з 1944 до 1954 рр., та ж боротьба продовжувалася проти московсько-більшовицьких окупантів.

Тринадцятирічна визвольна боротьба відібрала життя десяткам тисяч найкращих, найблагородніших синів і дочок України. Це була найгероїчніша з усіх національно-визвольних воєн. Світова історія подібної не знала. Конкретна визначеність остаточної мети – Українська Самостійна Соборна Держава, передові ідеї національного й соціального визволення під гаслом «Воля народу, воля людині!» – сприяла мобілізації до активної боротьби найширших мас українського населення та інших поневолених народів. Збройні сили національно-визвольного фронту в Україні налічували без перебільшення понад півмільйона активних борців і учасників: вояків УПА, збройного революційного підпілля ОУН та ін. А базою і опертям повстанської армії був увесь український народ, який жертвно її підтримував морально й матеріально.

Під час Другої світової війни українці воювали у складі десятків армій та загонів, але лише Українська повстанська армія була єдиною силою, яка воювала за незалежну Україну. В умовах війни проти нацизму, комунізму та конфлікту з польським підпіллям, УПА не досягла поставленої мети, але надихнула мільйони співвітчизників до подальшої боротьби.

Боротьба 40-50-х ХХ ст. років мала великий вплив на подальший розвиток українського народу. У цій боротьбі виховався і сформувався новий тип людини – людини-борця, месника й оборонця свого народу. Масовим явищем був героїзм. Він став нормою щоденного життя не лише повстанців, а й усіх українців взагалі.

*Зродились ми великої години
З пожеж війни, із полум'я вогнів,
Плекав нас біль по втраті України,
Кормив нас гнів до лютих ворогів...*

Час невпинний. Відійшли у вічність ті, для яких Україна була понад усе, яких замучили по тюрмах, замордували у таборах, поморили голодом, вивезли в Сибір. Відходять у вічність і ті, хто пройшов ці дороги радянського пекла і дожив до незалежності.

Законом України «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років» встановлено День пам'яті та

перемоги над нацизмом у Другій світовій війні, який відзначається щороку 8 травня. Запроваджуючи цю пам'ятну дату, Україна долучилася до європейської традиції відзначення перемоги у Другій світовій війні, пошанування всіх борців з нацизмом та жертв війни.

Нинішня російська збройна агресія, яка руйнує міжнародну систему безпеки та загрожує миру в усій Європі, змусила переглянути цілісне бачення війни: перемога над нацизмом у Другій світовій війні символізує не тріумф переможців над переможеними, а є нагадуванням про страшну катастрофу того часу і застереженням про те, що не можна розв'язувати складні міжнародні проблеми збройним шляхом, ультиматумами, агресією, анексією. Основне не культ перемоги, а вміння цінувати мир, «Ніколи знову», а не «Можем повторить». Нині, як і в роки Другої світової війни, Україна воює з агресором, путінською росією, яка посягає на нашу територіальну цілісність. Для нас це війна за свободу, цивілізованість, демократію та європейські цінності проти імперських амбіцій підступного агресивного сусіда. *«Історія нас не вчить, що ми маємо робити, проте вона показує, чого робити не слід».*

У цьому контексті хочемо запропонувати Вашій увазі методико-бібліографічні матеріали про людей, яких немає вже серед нас, але яким цього року виповнилося б 100 років, про людей, які віддали свою молодість, своє життя за Українську Соборну Державу, які мали лише одне право, один обов'язок в житті – захищати Україну, що сьогодні, продовжуючи їхню справу, роблять Збройні сили України, бо їхня міць – це запорука існування нашої держави.

*Ми воїни. Не ледарі. Не лежні.
І наше діло праведне й святе.
Бо хто за що, а ми за незалежність.
Отож нам так і важко через те.*

Ліна КОСТЕНКО

МЕТОДИЧНА ЧАСТИНА

Книжкова виставка

БОРОЛИСЬ! БОРЕМОСЬ! ПОБОРЕМО!

*Вони не мали ні чинів, ні нагород,
вони не мали прізвищ і імен – лише псевда.
Їм ніхто ніколи не допомагав.
Їм ніхто не прислав навіть іржавого набою.
Вони мали лише одне право,
один обов'язок – захищати Україну.*

Роман ШУХЕВИЧ

Розділ І. Через тюрми-табори до козацьких Олешок. Любомир Полюга

*Найкращою віддякою воїнам УПА
буде розбудова вільної, багатой,
процвітаючої України.*

Л. ПОЛЮГА

Розділ ІІ. «Межи жорен пекельних». Василь Підгородецький

*Я знаю грамоту свободи –
її підписують мечі!*

Л. КОСТЕНКО

Розділ ІІІ. Одна з тисячі доріг. Марія Савчин

*На схилі життя вертаюсь думками
до початків свого свідомого буття
з надією знайти відповідь на питання:
чому моє життя склалося так, а не інакше?
Що спонукало мене обрати шлях,
який з самого початку
віщував багато трудів і небезпек?..
**Був це романтизм, а також і реальність
добу.***

М. САВЧИН

Розділ ІV. Жінка-Легенда. Ірина Савицька-Козак

*Безкомпромісно засуджувала половинчас-
тість та позерство, ненавиділа зрадників.*

Розділ V. З когорти українських Героїнь. Ярослава-Ірина Філь

*Приклоняю коліна і молюся Всевишньому,
що дозволив мені дожити до цієї хвилини,
щоб знову побувати на своїй Батьківщині.*

Я.-І. ФІЛЬ

БІБЛІОГРАФІЧНА ЧАСТИНА

Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2024-2025 роках [Електронний ресурс] : постанова Верховної Ради України від 21 груд. 2023 р. № 3536-IX. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3536-20#Text>. – Назва з екрана.

Пам'ятні дати і ювілеї на 2025 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uin.gov.ua/dokumenty/normatyvna-baza-shchodo-pamyatnyh-dat-ta-yuvileyiv/pamyatni-daty-i-yuvileyi-na-2025-rik>. – Назва з екрана.

Ярослава-Ірина ФІЛЬ (псевдо «Марта») (1925-2014)

Українська лікарка та зв'язкова у роки Другої світової війни, громадська діячка. Учасниця боротьби проти СРСР у складі УПА, довголітня очільниця відділу Об'єднання українських жінок у Німеччині (Мюнхен).

Народилася Ярослава-Ірина Філь **22 січня 1925 року** у м. Любачеві (нині Підкарпатське воєводство, Польща). Батько її, Адам Мороз, інженер-будівельник, мати – Катерина Лятушинська. У 1928 році батько помер від запалення легень. У рідному місті закінчила 6 класів народної школи, потім навчалася у Любачівській гімназії. У 1939 році після окупації території радянськими військами гімназію було ліквідовано, дівчина замість 4 класу гімназії пішла до 8 класу радянської школи. Закінчила 9 класів, коли почалася радянсько-німецька війна (1941). Під час війни деякий час вчителювала в селі Борова Гора, мала зв'язок з ОУН.

З 1942 року – у Львові. Навчалася на курсах для української молоді, на санітарних курсах ОУН. У 1943 році стала членом цивільної мережі УПА і отримала псевдо «Марта». Допомогала з

облаштуванням і харчами Любачівському загону самооборони, який обороняв українські села від польських збройних формувань.

Влітку 1944 року пройшла вишкіл радіооператорів на теренах Рави-Руської. Була переведена на Закерзоння (Равщина та Любачівщина), де діяла як радистка і секретарка курінного провідника «Орлана» (М. Прокоп).

Працюючи як зв'язкова, Ярослава-Ірина Філь передавала важливі повідомлення підрозділам УПА. Завдяки її хоробрості та самовідданості, вона швидко стала однією з найважливіших фігур у визвольному русі. Ірина Філь, працюючи і як лікар, і як зв'язкова, повністю присвятила себе справі відновлення Української державності і ризикувала своїм життям для досягнення цієї мети. Вона часто працювала в підпіллі, щоб уникнути арешту. У 1946 році Ярослава Філь очолила Український Червоний Хрест на Лемківщині (9 районів в надрайоні «Бескид»), де познайомилася з майбутнім чоловіком Миколою Філем (псевдо «Пугач»).

У 1947 році Ярослава Філь разом з підрозділами «Хріна» перебралася з Польщі до радянської України, у 1948 – знову до Польщі і через Варшаву до південної Німеччини. Поселилася у Мюнхені, вступила на філософський факультет Українського вільного університету, де вивчала українську літературу. Мешкала в Ульмі. У 1950 році вийшла заміж. У 1951 році закінчила університет.

В тому ж році почала працювати в Антибільшовицькому блоці народів секретарем його голови Ярослава Стецька. В 1957 році стала членом Об'єднання українських жінок Німеччини. Пройшла шлях від секретаря відділу до голови відділу Об'єднання у Мюнхені. На цій посаді пропрацювала 35 років. Під її керівництвом організація стала провідним голосом українських жінок у вигнанні.

З 1958 року працювала в українській суботній школі, водночас – вихователькою у Спілці української молоді в Німеччині.

У 1972 році вона стала головою церковної організації Світського Апостольства жінок в Німеччині, членом якої була з 1969 року. Очолювала її Ярослава Філь двадцять років. За невтомну працю при

церкві та громаді була нагороджена Папським орденом і грамотою «Pro Ecclesia et Pontifice» (1995).

У 1991 році після проголошення незалежності України Ярослава Філь повернулася на батьківщину. Брала участь у громадському житті: відвідувала європейські конференції та річні наради Світової федерації українських жіночих організацій, які проходили в Парижі, Кошицях, Таллінні, Києві, Римі; була учасницею Жіночого з'їзду в Ганновері, де презентувала свою книгу споминів «Оглянувшись в минуле», видану у 2003 році.

Померла 30 листопада 2014 року у віці 89 років. Похована на кладовищі Вальдфрідгоф (Мюнхен, Німеччина).

Друкований доробок

* **Філь Я.** Оглянувшись у минуле [Текст] : спомин / Я. Філь. – Варшава: Укр. архів, 2003. – 288 с.

* * *

* **Філь-Марта Я.** Мої спогади з Лемківщини [Текст] / Ярослава Філь-Марта // Лемківщина. – 1987. – № 4. – С. 4-6.

* * *

Філь Я. Оглянувшись у минуле [Текст] : спомин / Я. Філь. – Варшава: Укр. архів, 2003. – 288 с. – Режим доступу: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/13085/file.pdf>. – Назва з екрана.

Про неї

Мороз-Філь Ярослава-«Марта» [Текст] // Українська жінка у визвольній боротьбі 1940-1950 рр.: біогр. довідник / упоряд. Н. Мудра. – Львів, 2006. – Вип. II. – С. 103-104.

* * *

Альманах Товариства Вояків УПА ім. ген.-хор. Романа Шухевича – «Тараса Чупринки» в ЗСА [Текст]. Кн. 3. 2001-2015 / упоряд.: І. Гомзяк, Б. Ковалик. – Нью-Йорк; Львів, 2018. – 536 с. – Зі змісту: [Про Я. Філь]. – С. 393.

* Видання, які не перевірено de visu

Білінський В. Герої України [Текст] : іст. трилогія / В. Білінський; упоряд. А. Бережина; Міжнар. ін-т українознавчих студій. – Київ, 2023. – 512 с. – Зі змісту: [*Про «Марту»*]. – С. 299, 300.

Бохно М. Ще дещо про українське підпілля на Закерзонні 1944-1947 [Текст] : книга споминів / М. Бохно. – Львів, 2018. – 360 с. – Зі змісту: [*Про Я. Філь*]. – С. 213.

Літопис УПА [Текст] : в 53 т. / Вид. Об-ня колиш. вояків УПА в США і Канаді, Т-в колиш. вояків УПА ім. ген.-хор. Тараса Чупринки в США і Канаді; відп. ред.: Є. Штендера, П. Потічний. – Торонто; Львів: Літопис УПА. – (Основна серія).

Т. 23: Медична опіка в УПА: документи, матеріали і спогади. – 1992. – 478 с. – Зі змісту: [*Про Я. Філь*]. – С. 304.

Т. 28: Савчин М. («Марічка»). Тисяча доріг (спогади) / М. Савчин («Марічка»). – 1995. – 599 с. – Зі змісту: [*Про Я. Філь*]. – С. 166.

Т. 34: Лемківщина і Перемищина. Політичні звіти (документи). – 2001. – 974 с. – Зі змісту: [*Про Я. Мороз-Філь («Марту»*)]. – С. 765, 832, 842, 844.

Т. 42: Потічний П. Й. Літопис УПА – Історія. Документи і Матеріали / П. Й. Потічний. – 2005. – 657 с. – Зі змісту: [*Про Я. Філь-Мороз («Марту»*)]. – С. 23, 137, 138, 157, 158, 170, 178, 520.

Т. 52: Історія в документах (1950-2016). – 2016. – 904 с. – Зі змісту: [*Про Я. Філь, Я. Мороз; «Марту»*]. – С. 34, 767.

Савчин М. Тисяча доріг. Спогади жінки учасниці підпільно-визвольної боротьби під час і після Другої світової війни [Текст] / М. Савчин. – Київ: Смолоскип, 2003. – 546 с. – Зі змісту: [*Про Я. Філь*]. – С. 156.

Ярославщина і Засяння 1931-1947 [Текст] : іст.-мемуарний зб. / ред.-упоряд. М. Семчишин; НТШ. – Нью Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1986. – 798 с. – (Український архів; т. XLII). – Зі змісту: [*Про Я. Філь*]. – С. 438.

* * *

Петренко М. Адресатка повстанського поета [Текст] / Микола Петренко // Дзвін. – 2005. – № 1. – С. 133-136. – Відгук на кн.: Оглянувшись у минуле / Ярослава Філь. – Варшава: Укр. архів, 2003. – 288 с.

Любомир Полюга
(псевда «Богдан», «Роман»)
(1925-2016)

*Надіюся, що і ми дочекаємося свого часу,
коли не посоромиться онук назвати
свого дідуся воїном УСС чи УПА.*
Любомир ПОЛЮГА

Любомир Полюга – член ОУН, особистий охоронець Романа Шухевича, політв'язень, депутат міської ради міста Олешки у 1990-х роках.

Народився **9 серпня 1925 року** у Львові. Його батько, Іван Полюга (1897-1973), у 1917 році після закінчення підстаршинської школи у Львові вступив добровольцем в УГА, був учасником визвольних змагань 1919-1920 років, активним громадським і освітнім діячем у міжвоєнний період. Один із засновників Українського таємного університету у Львові та його студент. З 1926 до 1939 року працював у товаристві «Просвіта» – інспектором, членом відділу товариства. Одночасно був головою Личаківського відділу цього товариства. У 1948 році за зв'язок з УПА разом з членами Проводу був заарештований і у 1949 році засуджений львівським трибуналом за ст. 54-1а на 25 років. Термін відбував в інвалідних таборах (Ленінград, Горлівка). Звільнений як інвалід у 1956 році.

Мати, Іванна Полюга (з роду Давидовичів), родом з Кам'янки-Бузької, де закінчила школу. Брала активну участь у громадському житті Львова. З 1931 року і до приходу радянських військ працювала в Допомоговому комітеті для бідних дітей і сиріт при школі. У 1948 році була заарештована й засуджена за ст. 54-1а на 25 років. До 1956 року перебувала в Іркутських таборах на загальних роботах. У 1956 році була звільнена як інвалід.

Початкову освіту Любомир Полюга здобув у Рідній школі імені Князя Лева (Львів). Великий вплив на формування його світогляду мали численні зустрічі з Андреем Шептицьким, за ініціативою якого

у 1933 році він разом зі своїми шкільними друзями збирав гроші та продукти для допомоги голодуючим братам-українцям Великої України. У 1937-1943 рр. Любомир Полюга навчався у Львівській державній академічній гімназії з українською мовою викладання.

З 1942 року – член юнацтва ОУН.

У 1943 році вступив до Львівського медичного інституту, де навчався три семестри. У 1944 р. в помешканні на вул. Курковій, 40 (тепер вул. М. Лисенка) організував одну зі зв'язкових хат головного командира УПА, генерал-хорунжого Романа Шухевича.

У ніч з 20 на 21 грудня 1946 року радянські каральні органи забрали Любомира Полюгу з дому, однак йому вдалося втекти. В тому ж році організував конспіративну хату у селі Дашава на Стрийщині.

З 1947 року знаходився у підпіллі. За наказом Романа Шухевича навесні 1947 р. з документами переселенця на ім'я Томівчаків Богдан Андрійович став членом «сім'ї» («дружина» Ольга Ільків) конспіративної хати «Короленко» у с. Княгиничі (Івано-Франківщина).

У вересні 1947 року був важко поранений і затриманий КДБ. Протягом 18 місяців перебував під слідством у тюрмах Рогатина, Станіслава, Києва та Львова (тюрма на Лонцького). Покарання відбував у таборі ГУЛАГу в Інті (Комі АРСР).

Звільнили Любомира Полюгу у грудні 1955 року. У січні 1956 року він одружився зі членкинею юнацтва ОУН, працівницею Українського Червоного Хреста, також ув'язненою з політичних причин в таборах Інти Дарією Масюк. Згодом в сім'ї народилося двоє синів: Ростислав і Богдан. Родина переїхала до Семипалатинська (Казахстан), де в 1957 році разом з дружиною він отримав медичну освіту в Семипалатинському медичному інституті. З 1961 року проживав в Цюрупинську (Олешках) Херсонської області. Працював лікарем. Після відновлення незалежності України разом з дружиною активно включився в громадське життя: з однодумцями організували «Просвіту», «Народний Рух», брали участь у реставрації Олешківської Січі, створенні козацького куреня, встановленні Арки

Свободи та пам'ятного знака на теренах колишньої Олешківської Січі, брав участь у святкуванні 500-річчя Козацької Слави й 280-річчя Олешківської Січі. У 1991 році з благословення Патріарха Мстислава (Степана Скрипника) Любомир Полюга організував парафіян і як голова церковного комітету очолив в Олешках будівництво храму Покрови Пресвятої Богородиці Української Автокефальної Церкви, який було освячено у 2000 році. Також він був депутатом міської ради Цюрупинська. З його ініціативи у 1997 році міська рада ухвалила рішення про повернення місту історичної назви Олешки. Проте Верховна Рада України тоді не затвердила перейменування. У 1995 році Любомир Полюга разом з місцевими керівниками за сприяння ректорату НУ «Львівська політехніка» створив на базі Цюрупинської середньої школи № 2 факультет підготовки до вищих навчальних закладів. Також разом з науковцями Києва він підготував та опублікував матеріали про призабутих українських подвижників з Олешок – художника Юхима Михайліва та драматурга Миколу Куліша.

У 2003 році родина повернулася до Львова. За підтримки дружини Любомир Полюга одразу поринув у вир громадської та просвітницької роботи: читав лекції студентам та учням, публікував статті в газетах і журналах, очолював секцію «Національна пам'ять» громадської організації «Опілля», щорічно з дирекцією Княгининської ЗОШ І-ІІ ст. організовував і проводив науково-практичні конференції, присвячені Романові Шухевичу.

Він написав і видав низку книг: «Через тюрми – табори – до козацьких Олешок» (2002), «Шляхами спогадів» (2003), «Від княжого Львова до козацьких Олешок» (2007), «Життям в одвіті за Україну» (2010); дав численні аудіо-та відеоінтерв'ю вітчизняним і закордонним ЗМІ, за якими можна вивчати історію національно-визвольних звитяг та боротьби за незалежність України у ХХ столітті. Завдяки старанням Любомира Полюги було створено музей «Конспіративна квартира Романа Шухевича в Княгинині» (2007).

8 травня 2015 року разом зі своїми побратимами з УПА взяв участь в урочистому засіданні Верховної Ради України,

присвяченому Дню пам'яті та примирення. Ходити вже тоді він не міг, тому в зал його занесли на руках.

Нагороджений Хрестом Заслуги з двома шпагами за відродження Олешківської Січі та орденом «За заслуги» III ступеня.

25 липня 2016 року, не доживши 15 днів до свого 91-го дня народження, Любомир Полюга помер. Похований в родинному гробівці на Личаківському цвинтарі у Львові.

* * *

Про відзначення державними нагородами України колишніх політичних в'язнів і репресованих [Текст] : указ Президента України від 26 листоп. 2005 р. № 1653 // Урядовий кур'єр. – 2005. – 1 груд. – С. 8. – *(Серед відзначених – член Львівського крайового братства ветеранів національно-визвольної боротьби Любомир Полюга).*

Друкований доробок

Від княжого Львова до козацьких Олешок [Текст] : спогади / Л. Полюга; Крайове т-во «Рідна школа», Міський осередок Т-ва «Рідна школа» ім. К. Малицької, Львів. облас. будинок учителя. – Львів, 2007. – 172 с.

Вступне слово до книги Я. Людкевич-Сітко «Вони» [Текст] / Л. Полюга // Життям в одвіті за Україну: спогади, виступи, публікації / Любомир Полюга. – Львів, 2010. – С. 270-274.

Життям в одвіті за Україну [Текст] : спогади, виступи, публікації / Л. Полюга. – Львів, 2010. – 303 с.

Поради юним друзям – патріотам України [Текст] / Л. Полюга // Матеріали Другої учнівської конференції до 100-річчя від дня народження Романа Шухевича «Роман Шухевич – національний герой України». – Княгининічі, 2007. – С. 36, 37.

Через тюрми – табори – до козацьких Олешок: спогади рідношкільника [Текст] / Л. Полюга; Львів. облас. будинок учителя, Міський осередок Т-ва «Рідна школа» ім. К. Малицької. – Львів; Полтава: Духовна вісь, 2002. – 16 с.

Шляхами спогадів: 1944-1956 [Текст] / Л. Полюга; передм. В. Кука; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського. – Львів: Піраміда, 2003. – 180 с.

* * *

Мої дороги [Текст] / Любомир Полюга // Укр. вісник. – 2002. – № 2. – С. 27-34.

«Провідник спонукав нас вивчати історію, іноземні мови»... [Текст] : розмова з особистим охоронцем Романа Шухевича / вів

Борис Козловський // Високий Замок. – 2007. – 30 черв. – 1 лип. – С. 15.

Підпілля: конспіративна хата ген.-хор. Тараса Чупринки в Княгиничах [Текст] / Любомир Полюга // Визвольний шлях. – 1997. – № 8. – С. 945-956; № 9. – С. 1069-1079; № 10. – С. 1207-1217.

* * *

Любомир Полюга: «Найкращою віддякою воїнам УПА буде розбудова вільної, багатой, процвітаючої України» [Електронний ресурс] : фрагмент із вступу до кн. Ярослави Людкевич «Вони». – Режим доступу: <https://naspravdi.org/liubomyr-poliuha-pro-upa/>. – Назва з екрана.

Любомир Полюга: «Саме завдячуючи Шухевичу відбулися демократичні зміни в ОУН» [Електронний ресурс] : розмова з особистим охоронцем Романа Шухевича / вів Юрко Волощак. – Режим доступу: <https://naspravdi.org/liubomyr-poliuha-pro-romana-shukhevycha/>. – Назва з екрана.

«Провідник спонукав нас вивчати історію, іноземні мови»... [Електронний ресурс] : розмова з особистим охоронцем Романа Шухевича / вів Борис Козловський. – Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/article/podrobytsi/providnyk-sponukav-nas-vyvchaty-istoriyu-inozemni-movy>. – Назва з екрана.

Щоб зрозуміти ОУН сьогодні [Електронний ресурс] : розмова з Любомиром Полюгою / вів Юрко Волощак. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/54303>. – Назва з екрану.

Про нього

Ганіткевич Я. Полюга Любомир [Текст] / Я. Ганіткевич, П. Пундій // Українські лікарі: біобібліогр. довідник. В 3 кн. Кн. 3. Учасники національно-визвольної боротьби й українського державотворення, репресовані та реабілітовані лікарі України. – Львів, 2008. – С. 162.

* * *

Альманах Товариства Вояків УПА ім. ген.-хор. Романа Шухевича – «Тараса Чупринки» в ЗСА [Текст]. Кн. 3. 2001-2015 / упоряд.: І. Гомзяк, Б. Ковалик. – Нью-Йорк; Львів, 2018. – 536 с. – Зі змісту: [Про Л. Полюгу]. – С. 221.

Білінський В. Герої України [Текст] : іст. трилогія / В. Білінський; упоряд. А. Бережина; Міжнар. ін-т українознавчих студій. – Київ, 2023. – 512 с. – Зі змісту: [Про Л. Полюгу]. – С. 299, 301.

Ганіткевич Я. Підпільний український червоний хрест – медична служба УПА в роки національно-визвольної боротьби [Текст] / Ярослав Ганіткевич // Гуманістичний вісник / Львів.

міжоблас. гуманітарне т-во. – Львів, 2008. – С. 83-92. – Зі змісту: [*Про Л. Полюгу*]. – С. 87.

Дем'ян Г. Генерал УПА Олекса Гасин-«Лицар» [Текст] / Г. Дем'ян; НАН України, Ін-т народознавства. – Львів, 2003. – 648 с. – Зі змісту: [*Про Л. Полюгу*]. – С. 197, 405, 411, 412.

Кальницька Н. Спогади Любомира Полюги – зв'язкового командира УПА Романа Шухевича по конспіративній квартирі у Княгининчах [Текст] / Наталія Кальницька // Матеріали Другої учнівської конференції до 100-річчя від дня народження Романа Шухевича «Роман Шухевич – національний герой України». – Княгининчі, 2007. – С. 31-34.

Літопис УПА [Текст]. В 31 т. Т. 10. Життя і боротьба генерала «Тараса Чупринки» (1907-1950): док. і матеріали. – Торонто; Київ: Літопис УПА, 2007. – 833 с. – (Нова серія). – Зі змісту: [*Про Л. Полюгу*]. – С. 462.

Мороз-Турик О. Так здобувають волю [Текст] : спогади учасниці збройної боротьби ОУН і УПА на Закерзонні / О. Мороз-Турик; ред.-упоряд. Б. Сидорак. – 2-ге вид., доповн. – Будапешт, 2024. – 316 с. – Зі змісту: [*Про Л. Полюгу*]. – С. 255.

Роман Шухевич у громадсько-політичному житті Західної України 1920-1939 рр. [Текст] : спогади, документи, світлини / упоряд. А. Сова. – Львів: Апріорі, 2019. – 816 с. – Зі змісту: [*Про Л. Полюгу*]. – С. 741.

Мельничук-Полюга Я. Репресована молодість [Текст] : спогади / Я. Мельничук-Полюга. – Львів, 2004. – 114 с. – Зі змісту: [*Про Л. Полюгу*]. – С. 10, 14-17, 22-25, 28, 30, 84-89, 95, 99, 106.

Онишко Л. «Нам сонце всміхалось крізь ржавії грати»... Катерина Зарицька в українському національно-визвольному русі [Текст] : монографія / Л. Онишко. – Львів: Літопис УПА, 2007. – 912 с. – (Літопис Української повстанської армії. Бібліотека; т. 8). – Зі змісту: [*Про Л. Полюгу*]. – С. 170, 173, 174, 187, 190, 233, 244.

Український визвольний рух [Текст] : наук. зб. № 5 / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, Центр дослідж. визвол. руху. – Львів, 2005. – 240 с. – Зі змісту: [*Про Л. Полюгу*]. – С. 206.

Український визвольний рух [Текст] : наук. зб. № 10 / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, Центр дослідж. визвол. руху. – Львів, 2007. – 352 с. – Зі змісту: [*Про Л. Полюгу*]. – С. 54-56, 59-61.

* * *

Базелюк М. Нескорена гідність [Текст]: [про подружжя Дарію та Любомира Полюгів] / Марія Базелюк // Нація і держава. – 2016. – Лют. – С. 5.

Ліпич Ю. Шухевич узяв мене за плече : «Мусимо боротися до кінця – це наша заповідь» [Текст] : про життєвий шлях і боротьбу Л. Полюги / Юлія Ліпич, Вікторія Цимбаліста // Країна. – 2016. – № 34. – С. 38-43.

Онишко Л. Організація та діяльність підпільного Українського Червоного Хреста на західноукраїнських землях у 1943-1945 роках [Текст] / Леся Онишко // Визвольний шлях. – 2004. – № 3. – С. 54-64. – Зі змісту: [Про Л. Полюгу]. – С. 54.

Любомир Полюга [Текст] : посмертна згадка // Незборима нація. – 2016. – Серп. – С. 4.

Помер охоронець командира УПА [Текст] // Шлях перемоги. – 2016. – 3 серп. – С. 5.

Садова Л. Із заповіту зв'язкового [Текст] : [про кн. Л. Полюги «Життям в одвіті за Україну»] / Лідія Садова // Нація і держава. – 2013. – 24 жовт. – С. 7.

Україна попрощалася з особистим охоронцем Романа Шухевича [Текст] / редакц. ст. // Всеукраїнське об'єднання «Свобода». – 2016. – 4-17 серп. – С. 13.

* * *

Бобкова С. «Грав на фортепіано, співав малечі колискові...» [Електронний ресурс] : штрихи до портрета головнокомандувача УПА Романа Шухевича від його охоронця Любомира Полюги / Сюзанна Бобкова. – Режим доступу: <https://wz.lviv.ua/far-and-near/130248-grav-na-fortepiano-spivav-malechi-koliskovi>. – Назва з екрана.

Дружук І. Прикарпатське село Княгинині: підпільна квартира Романа Шухевича [Електронний ресурс] : [Л. Полюга – ініціатор створення музею «Конспіративна кімната Романа Шухевича у Княгинині», відкритого у 2007 р.] / Ірина Дружук. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2536213-prikarpatske-selo-knaginici-pidpilna-kvartira-romana-suhevica.html>. – Назва з екрана.

Нестеров Ю. Вони боролися за незалежність України [Електронний ресурс] / Юрій Нестеров. – Режим доступу: <https://tyzhden.ua/vony-borolysia-za-nezalezhnist-ukrainy/>. – Назва з екрана.

* * *

Бала Н. Любомир Полюга. До 100-річчя від дня народження (1925-2016) [Текст] / Н. Бала // Львівщина в 2025 році. Знаменні і пам'ятні дати краю: календар / упоряд.: І. Зінченко, М. Гема; ред. Д. Дигас; ЛОУНБ. – Львів, 2025. – С. 76-78.

Прийти і вмерти на своїй землі. Р. Шухевич [Текст] : посібник / упоряд.: І. Лешнівська, Л. Рудик, О. Шматько; ред. О. Букавіна; ЛОУНБ. – Львів: Ліга-Прес, 2008. – 88 с. – (Поборники державності України). – Зі змісту: [Про Л. Полюгу]. – №№ 182, 279, 280.

Марія САВЧИН
(псевда «Марічка», «Зірка»)
(1925-2013)

*«Я поверталася з Батьківщини у важких думках...
Мене огортало тривожне передчуття,
що ще гряде велика битва за духовність народу,
його самоутвердження. Але цю битву мусять
завершити перемогою вже майбутні покоління».*

Марія Савчин – знакова постать в історії діяльності ОУН та УПА. Політична діячка, член ОУН, письменниця-мемуаристка, авторка книги «Тисяча доріг. Спогади жінки – учасниці підпільно-визвольної боротьби», яку вона вважала своєю виконаною місією перед побратимами і майбутніми поколіннями: зберегти пам'ять про «нашу визвольну боротьбу, особливо про її кінцевий період», яка була вперше опублікована у 1995 році. Лицар Бронзового Хреста Заслуги, винагороди, яку присуджували за особливий внесок та допомогу Українським збройним силам. Дружина полковника УПА, обласного провідника ОУН Перемишльської області (нині Польща) Василя Галаси (псевдо «Орлан»), сестра українського письменника Івана Савчина.

Марія Савчин – одна з найлегендарніших жінок українського підпілля. Життя зв'язкової більше нагадує пригодницький бойовик, драму та детектив одночасно.

Народилася вона **1 жовтня 1925 року** в с. Задвір'ї на Львівщині. Батьки її були селянами. Діти виховувалися в патріотичному та релігійному дусі. В сім'ї плекалася любов до книжки. Її дідусь постійно передплачував для дітей часопис «Дзвіночок». Чотирнадцятирічним дівчам Марічка навчалася у Львові і виголошувала основні тези «Декалогу».

У 1940-х роках була членом підпільного юнацтва ОУН у Львові, надрайоною Українського Червоного Хреста Перемишльщини, зв'язковою референтури Служби безпеки у Крайовому проводі ОУН.

У підпіллі вона зустріла Василя Галасу, полковника УПА, який 27 травня 1945 р. офіційно став її чоловіком. 15 грудня 1946 року в

м. Гнезно (Польща) народила сина, якого охрестила й назвала Зеноном. За подружжям постійно полювали чекісти. У 1947 році у Кракові Марію Савчин разом з маленьким сином вистежили співробітники МДБ і затримали. Усвідомлюючи, що сина від неї й так відберуть, шантажуватимуть ним під час тортур, щоб вона видала місце перебування чоловіка, Марія залишила дитину і втекла, вистрибнувши через вікно. Пізніше сина віднайти їй не вдалося. За чутками, його всиновив начальник місцевої служби безпеки Польщі. Дитина так ніколи і не довідалася, хто її справжня мати.

Згодом Марія Савчин з чоловіком працювала в підпіллі в Карпатах, на Волині та Поліссі. Василь Галаса організовував рейди УПА на Захід. У липні 1948 року його призначили крайовим провідником Північно-Західних українських земель (Волинь і Полісся), а 18 жовтня того ж року у них народився син Петро. Марія Савчин переховувалася з ним у рідному селі чоловіка Олесин у його сестри Поліни, пізніше у селі Геленки Козівського району (Тернопільщина).

У 1949 році була підступно схоплена співробітниками МДБ, коли приїхала на зустріч зі сестрою чоловіка. Серед її речей було знайдено лист від нього, де він повідомляв про приблизне місце перебування. Погрожуючи повним знищенням родини, Марію Савчин відправили до чоловіка з вимогою переконати його у співпраці з органами МДБ.

У 1952 році головний командир Василь Кук (псевдо «Леміш») передав під керівництво Галаси ще Вінницьку та Кам'янець-Подільську області. Проте кільце навколо Галаси, Савчин та їхніх побратимів продовжувало невпинно звужуватися. У 1953 році створилася критична ситуація: зв'язки обірвалися, у найближчому оточенні залишилося лише кілька підпільників. Це спонукало Галасу до переходу на східні терени України, під час якого його та Марію схопила оперативна група МДБ, яка діяла під виглядом повстанців, а організатором цього переходу був окружний провідник Кам'янець-Подільської області «Скоб», як виявилось, агент МДБ. Подружжя перевезли у Київську в'язницю. Керівництво МДБ у Києві

запропонувало вислати кур'єра від імені «Орлана» у США для встановлення контакту зі Закордонним представництвом УГВР. Василь Галаса погодився лише за умови, що цим кур'єром стане Марія Савчин. Він був упевнений, що його розстріляють, і намагався врятувати дружину. Заручниками в Україні мали залишитися їхні родичі, син і він сам. «Орлана» пообіцяли звільнити після повернення Марії зі Заходу. У той же час подружжя домовилося, що Марія залишиться за кордоном і розкриє плани МДБ.

У 1954 році Марія Савчин виїхала до США. Шестирічного сина вона змогла побачити лише з вікна автомобіля. Його виховувала двоюрідна сестра Василя на Тернопільщині, і хлопчик не знав, що живе у прийомних батьків. У 1958 році Василя Галасу було засуджено до 10 років ув'язнення, але у 1960 році він був звільнений, хоча перебував під постійним наглядом КДБ. Згодом він одружився вдруге й забрав сина Петра до себе.

Марія Савчин виконала свою місію, розповівши світові про плани КДБ щодо знищення українських визвольних осередків за кордоном, хоча їй довелося пройти перевірки й пережити недовіру діаспори.

У США вона вийшла заміж за Володимира Пискіра. У них народилося двоє дітей – Богдан та Лариса.

В діаспорі вона брала активну участь в діяльності українських громадських організацій. Написала мемуари «Тисяча доріг», в яких зазначила, що у неї «було одне задумане діло, яке тримало її при житті. Вона виношувала цей задум в серці крізь увесь маршрут, він вів її на Захід провідною зорею. Вона відчувала, що доля не даремно привела її, останнього живого свідка, у вільний світ. Вона наклала на неї великий обов'язок – зберегти пам'ять про нашу визвольну боротьбу, особливо її кінцевий період». Так писала Марія Савчин про свою книгу мемуарів.

Була головою відділу Союзу українок Америки. У 2002 році була делегаткою VIII Конгресу Світової федерації українських жіночих організацій у Торонто. А у 2003 році на запрошення Осипа Зінкевича і видавництва «Смолоскип» відвідала Київ. Вона приїхала

на презентацію другого видання книги «Тисяча доріг», яка проходила у Будинку вчителя. На сцені її і Василя Кука багаточисельна публіка вітала стоячи оплесками як знак поваги за їхню боротьбу за українську незалежність.

22 квітня 2013 року Марія Савчин померла. Похована у місті Воватосі (штат Вісконсин, США).*

Друкований доробок

Савчин М. Тисяча доріг. Спогади жінки – учасниці підпільно-визвольної боротьби під час і після Другої світової війни [Текст] / М. Савчин. – Київ: Смолоскип, 2003. – 546 с.

* * *

Літопис УПА [Текст]. В 53 т. Т. 28. Савчин М. («Марічка»). Тисяча доріг (спогади) / М. Савчин («Марічка»). – Львів: Літопис УПА, 1995. – 599 с. – (Основна серія). – Зі змісту: [Про Я. Філь]. – С. 166.

Про неї

Альманах Товариства Вояків УПА ім. ген.-хор. Романа Шухевича – «Тараса Чупринки» в ЗСА [Текст]. Кн. 3. 2001-2015 / упоряд.: І. Гомзяк, Б. Ковалик. – Нью-Йорк; Львів, 2018. – 536 с. – Зі змісту: [Про М. Пискір, з дому Савчин, за першим чоловіком Галаса]. – С. 19, 20, 23, 131.

Бохно М. Ще дещо про українське підпілля на Закерзонні 1944-1947 [Текст] : книга споминів / М. Бохно. – Львів, 2018. – 360 с. – Зі змісту: [Про М. Пискір, з дому Савчин, за першим чоловіком Галаса]. – С. 139.

В'ятрович В. Повернення [Текст] / В. В'ятрович // (Не) історичні миті: нариси про минулі сто років / В. В'ятрович. – 2-ге вид. – Харків, 2018. – С. 149-152.

Галаса В. Наше життя і боротьба [Текст] : спогади / В. Галаса. – Львів, 2005. – 270 с. – Зі змісту: [Про М. Савчин («Марічку»)]. – С. 11, 48, 63, 81, 88, 89, 96, 101, 112, 120, 123, 135-137, 140, 143, 152, 164, 169-173, 177, 179, 188, 190-193, 199, 202, 204, 205, 207, 208.

* За іншими джерелами у Кергонксоні (штат Нью-Йорк)

Історія Львова [Текст]. В 3 т. Т. 3. Листопад 1918 – поч. ХХ ст. / ред.: О. Шишка, Ю. Бірюльов. – Львів: Центр Європи, 2007. – 575 с. – Зі змісту: [*Про М. Савчин («Марічку»*)]. – С. 265.

***Кривуцький І.** Чого не сказала Марічка [Текст] : нарис / І. Кривуцький. – Черкаси, 1997. – 21 с.

Літопис УПА [Текст]. В 31 т. Т. 14. УПА і запілля на ПЗУЗ 1943-1945. Нові документи / упоряд.: В. Ковальчук, І. Марчук; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – Київ: Літопис УПА, 2010. – 638 с. – (Нова серія). – Зі змісту: [*Про М. Савчин («Марічку»*)]. – С. 57, 65, 77, 123, 408.

Т. 21: Ярослав Старух: док. і матеріали / упоряд. В. Мороз. – 2012. – 1007 с. – Зі змісту: [*Про М. Савчин*]. – С. 12, 13, 21-23, 136, 140-142, 151, 152, 154, 155, 169, 173.

Т. 27: Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА 1949-1956, кн. 3. – 2017. – 736 с. – Зі змісту: [*Про М. Савчин*]. – С. 157, 215-217, 296-298, 314, 466-468, 580-581.

Літопис УПА [Текст]. В 53 т. Т. 23. Медична опіка в УПА / ред. М. Ріпецький; Вид. об-ня колиш. вояків УПА в США і Канаді, Т-в колиш. вояків УПА ім. ген.-хор. Тараса Чупринки в США і Канаді. – Торонто; Львів: Літопис УПА, 1992. – 478 с. – (Основна серія). – Зі змісту: [*Про М. Савчин*]. – С. 287.

Т. 42: Потічний П. Й. Літопис УПА-Історія. Документи і Матеріали / П. Й. Потічний. – 2005. – 657 с. – Зі змісту: [*Про М. Савчин («Марічку»*)]. – С. 125, 133, 192, 194, 201, 226, 228, 249, 282, 299, 301, 312, 315, 321-325, 328, 329, 341, 364, 370, 391, 404, 420, 425, 430, 441, 454, 514, 536, 541, 580.

Т. 52: Історія в документах (1950-2016) / упоряд.: І. Гомзяк, Д. Проданик, Х. Котляр. – 2016. – 904 с. – Зі змісту: [*Про М. Пискір, М. Савчин («Марічку»*)]. – С. 560, 562-565, 567, 569, 572, 573, 577, 579, 651, 712, 789.

Літопис УПА [Текст]. В 42 кн. Кн. 11. Мороз В. Портрет Осипа Дяківа-«Горнового» / В. Мороз. – Торонто; Львів: Літопис УПА, 2010. – 126 с. : іл. – (Серія «Події і люди»). – Зі змісту: [*Про М. Савчин («Марічку»*)]. – С. 20-21, 33, 35, 51-52.

Онишко Л. «Нам сонце всміхалось крізь ржавії ґрати»... Катерина Зарицька в українському національно-визвольному русі [Текст] : монографія / Л. Онишко. – Львів: Літопис УПА, 2007. –

912 с. – (Літопис Української повстанської армії. Бібліотека; т. 8). – Зі змісту: [Про М. Савчин]. – С. 50, 173, 174, 244.

Патриляк І. «Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух 1939-1960 рр. [Текст] : [монографія] / І. Патриляк; Центр дослідж. визвол. руху. – Львів : Часопис, 2012. – 592 с. – Зі змісту: [Про М. Савчин]. – С. 542.

Сергійчук В. Український Здви́г [Текст]. В 5 кн. Кн. 1. Закерзоння. 1939-1949 / В. Сергійчук. – Київ: Укр. видавн. спілка, 2004. – 840 с. – Зі змісту: [Про М. Савчин]. – С. 88.

У боротьбі за волю України [Текст] : у 10 кн. / Львів. облас. т-во політ. в'язнів і репресованих; упоряд.: Ю. Кучабський, П. Франко. – Львів,

Кн. 2: Спогади, життєписи, документи, матеріали. – 2003. – 592 с., 64 с. іл. – Зі змісту: [Про М. Савчин («Марічку»)]. – С. 345, 347, 348.

Кн. 3: Свідки звинувачують «золотий вересень». – 2008. – 520 с. – Зі змісту: [Про М. Савчин («Марічку»)]. – С. 205-207.

Кн. 7. – 2008. – 520 с. – Зі змісту: [Про М. Савчин («Марічку»)]. – С. 205-207.

Кн. 10. – 2013. – 610 с., 80 с. іл. – Зі змісту: [Про М. Савчин («Марічку»)]. – С. 259, 262.

Український визвольний рух [Текст] : наук. зб. № 3 / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, Центр дослідж. визвол. руху. – Львів, 2004. – 303 с. – Зі змісту: [Про М. Савчин]. – С. 37.

Федун-«Полтава» П. Концепція Самостійної України [Текст]. В 2 т. Т. 1. Твори / П. Федун-«Полтава»; упоряд. М. Романюк; НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича; Галузевий держархів СБУ. – Львів, 2008. – 720 с.: іл. – Зі змісту: [Про М. Савчин]. – С. 7, 12, 670.

***Філь Я.** Оглянувшись у минуле [Текст] : спомин / Я. Філь. – Варшава: Укр. архів, 2003. – 288 с. – Зі змісту: [Про М. Савчин-Галасу]. – С. 79, 145.

* * *

Будич П. У вирі боротьби [Текст] / Петро Будич // Нація і держава. – 2010. – 7 груд. – С. 8.

*** Жук О.** Феміністка у підпіллі: книга «Тисяча доріг» Марії Савчин розкриває секрети жіночого життя в УПА [Текст] / О. Жук // Україна молода. – 2017. – 17 черв.

Затварський В. Українське село, якого вже немає [Текст] / Володимир Затварський // Заграва. – 2008. – Верес. – С. 5. – Зі змісту: [Про М. Савчин як фундаторку пам'ятника родині Сороки]. – С. 5.

Зробок Д. Петро Федун (Петро Полтава, Волинський, Север) [Текст] / Д. Зробок // Заграва. – 2010. – Берез. – С. 7. – Зі змісту: [Про М. Савчин]. – С. 7.

Кисельова М. Пам'ятаймо, що ми – українці [Текст] / Марія Кисельова // Нація і держава. – 2017. – Жовт. – С. 12. – Зі змісту: [Про М. Пискір-Савчин]. – С. 12.

Осьмак Н. Слідами Президента УГВР [Текст] / Наталія Осьмак // Заграва. – 2009. – Квіт. – С. 3. – Зі змісту: [Про М. Савчин як авторку кн. «Тисячі доріг»]. – С. 3.

сл. п. Марія Савчин-«Марічка» [Текст] : посмертна згадка // Гомін України. – 2013. – 14 трав. – С. 10.

***Стех Я.** З когорти українських героїнь. Марія Савчин [Текст] / Ярослав Стех // Нація і держава. – 2018. – Лип.-серп. – С. 22.

* * *

Василько. Наші Атланти – Марія Савчин та Василь Галаса [Електронний ресурс] / Василько. – Режим доступу: <https://vasylko.wordpress.com/2020/09/13/nashi-atlanty/>. – Назва з екрана.

Петренко О. Одна з тисячі доріг. На згадку про Марію Савчин [Електронний ресурс] / Олена Петренко. – Режим доступу: https://zaxid.net/odna_z_tisyachi_dorig_na_zgadku_pro_mariyu_savchin_n1286247. – Назва з екрана.

Середа С. Жіноча сила. 10 історій українських підпільниць у фотографіях [Електронний ресурс] : [І. Козак-Савицька («Бистра»), М. Савчин («Марічка»)] / Софія Середа. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/29809432.html>. – Назва з екрана.

Содоль П. Лицарки орденів УПА [Електронний ресурс] : [Ірена Савицька-Козак («Бистра») Марія Савчин («Марічка»)] / Петро Содоль. – Режим доступу: <https://chas.cv.ua/history/10459-licarki-ordenv-upa.html>. – Назва з екрана.

* * *

«Нам сонце всміхалось крізь ржавії ґрати...» [Текст] : реком. список літератури до 100-річчя від дня народж. Катерини Зарицької / упоряд. Л. Рудик; ред. Д. Дигас; ЛОУНБ. – Львів, 2014. – 12 с. – Зі змісту: [Про М. Савчин]. – С. 10.

Василь ПІДГОРОДЕЦЬКИЙ (1925-2004)

*Звичайний селянський син із гірського карпатського села...
Але його національний Дух сягнув величі!
Безмежна любов до України, до рідних Карпат допомогла
йому піднятися над світом, над найосвіченішими
академіками комуністичної доби, що нагороджені найвищими
нагородами. Та не існує на світі нагороди, –
звання, ордену чи медалі, – якими можна б нагородити його.
Таких, як він, нагороджують лише добрим словом:
український патріот.*
Михайло СТАСЮК

Василь Підгородецький – член Служби безпеки ОУН, вояк УПА, політв'язень. Народився він **14 (19) жовтня 1925 року** в селі Крушельниця на Сколівщині в селянській сім'ї. Закінчив 5 класів сільської школи. Після початку війни вступив до юнацької мережі ОУН, виконував разом з іншими юнаками доручення районного проводу: діставав продукти й медикаменти для підпілля. У 1944 році був затриманий червоноармійцями, але через два місяці його відпустили. Підгородецький перейшов на нелегальне становище.

У середині 1948 року його відправили на Східну Україну для підпільної пропагандистської діяльності. Їдучи туди, Підгородецький знав, що вже не повернеться в рідні Карпати. Цілий рік він з друзями жив у кам'яних шахтах у Молдавії, потім вони перебралися у Хмельницьку область, згодом – у Луганську, а в 1952 році – у Донецьку. В той час його сім'я проживала в Тинді Амурської області, куди була вислана у другій половині 1949 року.

У лютому 1953 року Василя Підгородецького заарештували в Донецьку, відправили до Києва, потім до Львова, згодом в Дрогобич. Всюди жорстоко били. Трибунал Прикарпатського військового округу на триденному судовому засіданні, заслухавши 150 свідків, засудив його на 25 років позбавлення волі, 5 років заслання і 5 років позбавлення прав.

Покарання він відбував в омських, іркутських, мордовських таборах і на Уралі. У грудні 1954 року, прибувши в омський табір, Василь Підгородецький відразу потрапив до штрафного ізолятора за різку відповідь на грубість та погрози начальника табору.

У таборах Василь Підгородецький постійно брав участь в акціях протесту проти жорстокості режиму й адміністрації, за що неодноразово був покараний, аж до збільшення тюремного ув'язнення. Так, в 1954 році під час відзначення 300-річчя «возз'єднання» України з росією, в'язні-українці, у тому числі і він, вивісили на знак протесту чорний прапор з написом «Триста літ неволі». У таборі в Іркутській області Підгородецький брав участь у страйку, під час якого було оголошено смертельне голодування і захоплено начальника табору. Після страйку, який тривав чотири тижні, а табір не працював пів року, 70 осіб було притягнуто до суду, а п'ятьох, серед яких і він, попереджено, що будуть судити організаторів. Слідство тривало сім місяців, на суді прокурор вимагав розстрілу, але Василь Підгородецький був засуджений на 25 років таборів.

Спочатку він потрапив до тобольської тюрми, потім на сім місяців до харківської, згодом – до одеської.

У 1961 році, перебуваючи в мордовських таборах, Василь Підгородецький вперше зустрівся з Михайлом Сорокою. Там же у Мордовії за участі Василя було організовано втечу двох в'язнів-українців – Антона Олійника і Романа Семенюка.

В 1966 році Василь Підгородецький затоваришував з шістдесятниками, які з'явилися в мордовських таборах. Особливо зблизився він з Михайлом Горинем. У 1971 році після смерті М. Сороки він потрапив у табір № 35 Пермської області. У 1974 році керівництво табору погрожувало Підгородецькому судом за «негативний вплив» на оточуючих і позбавленням 2-ї групи інвалідності. У 1974 році погрози були зреалізовані. Вже у 1975 році Василь Підгородецький привітав академіка А. Сахарова з присудженням йому Нобелівської премії, а в 1976 році підписав листа на захист С. Ковальова і проти безперервних політичних репресій на

волі та в концтаборах, а також відправив до ЦК КПРС заяву з вимогою допустити в табори й тюрми комісію Міжнародного Червоного Хреста згідно з Гельсінськими угодами. Крім того, він брав участь у колективній відмові від радянського громадянства на знак протесту проти репресивних заходів адміністрації у відповідь на боротьбу політв'язнів за свої права.

У 1979 році Василя Підгородецького перевели до кримінального табору в Пермській області. У 1981 році його звільнили. Працював у будівельній бригаді. Перебував під постійним наглядом. У 1982 році йому запропонували взамін на прописку у Сколівському районі зробити заяву по радіо й телебаченню про відмову від своїх поглядів. Підгородецький відповів, що це безумство – вимагати від нього каяття після того, як він 28 років відбув у тюрмах і таборах. Рівно через два дні його засудили в місті Сколе за «порушення паспортного режиму» на три роки позбавлення волі.

Він звертався у всі інстанції зі заявами й протестами, внаслідок чого був звільнений через 1,5 року. Повернувся додому, але влада знову вимагала покаяння. І знову – суд за відмову, і знову – новий термін.

Загалом Василь Підгородецький відбув у неволі майже 32 роки.

У 1991 році Василь Підгородецький разом зі Зиновієм Красівським та Михайлом Горинем брав участь у перепохованні загиблих повстанців у своєму селі; перевезенні праху сестри Степана Бандери на батьківщину; у міжнародному конгресі політв'язнів у Києві, де запропонував перевезти прах Михайла Сороки до Львова. Ідея була підтримана і в 1992 році він разом зі сином М. Сороки Богданом та Марією Вульчин, колишньою політв'язненою, здійснили перепоховання праху М. Сороки у Львові.

Помер Василь Підгородецький 20 серпня 2004 року. Усе своє життя він був фанатично відданий українській національній ідеї, твердо й безкомпромісно боровся за незалежність України.

Друкований доробок

***Говорить** Василь Підгородецький: «Межи жорен пекельних» [Текст] : розмова з Василем Підгородецьким / вів [Валерій Марченко] // Шлях перемоги. 1980. – 22 черв. – С. 2, 6.

Підгородецький В. Звернення вояків УПА з концтаборів СРСР [Текст] / В. Підгородецький, Д. Басараб, С. Мамчур // Сучасність. – 1976. – № 12. – С. 104-106.

Підгородецький В. Ми йшли дорогою Христа [Текст] : спогади повстанця і політв'язня / Василь Підгородецький // Державність. – 1993. – № 2. – С. 45-48.

Про нього

Підгородецький Василь Володимирович [Текст] // Рух опору в Україні 1960-1990 [Текст] : енциклопед. довідник / Музей-архів і документ. центр укр. самвидаву при вид-ві «Смолоскип»; голов. ред. О. Зінкевич. – Київ, 2010. – С. 496, 497.

Рапп І. Підгородецький Василь Володимирович [Текст] / І. Рапп // Міжнародний біографічний словник дисидентів країн Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР [Текст] / уклад.: Є. Захаров, В. Овсієнко; Харків. правозахисна група. – Харків, 2006. – Т. 1: Україна, ч. 2. – С. 555-557.

* * *

Арешт Василя Підгородецького [Текст] // Вісник репресій в Україні / Закордонне Представництво Української Гельсінської Групи; ред.-упоряд. Н. Світлична. – Нью-Йорк, 1984. – Вип. 7-8. – С. 7.

Бандерівці – провісники держави [Текст] / упоряд.: М. Посівнич, В. Рог, Я. Сватко. – Львів: Галиц. видавн. спілка, 2020. – 120 с. – [Про В. Підгородецького]. – С. 85-95.

Бондарук Л. Прямостояння. Українці в особливих таборах ГУЛАГу [Текст] / Л. Бондарук. – Харків: Фоліо, 2023. – 638 с. – (Великий науковий проєкт). – Зі змісту: [Про В. Підгородецького]. – С. 414, 426.

Вісник репресій в Україні [Текст] / Закордонне Представництво Української Гельсінської Групи; ред.-упоряд. Н. Світлична. – Нью-Йорк,

1981. – Вип. 3. – 54 с. – Зі змісту: [Про В. Підгородецького]. – С. 10, 22.

1984. – Вип. 2. – 20 с. – Зі змісту: [Про закінчення терміну ув'язнення В. Підгородецького]. – С. 9.

1985. – Вип. 3. – 23 с. – Зі змісту: [Про відбування терміну ув'язнення у львів. таборі ВЛ-315/30 В. Підгородецьким]. – С. 10.

1985. – Вип. 10. – 19 с. – Зі змісту: [Про звільнення В. Підгородецького]. – С. 8.

Горинь Б. Не тільки про себе [Текст] : документ. роман-колаж. У 3 кн. Кн. 2. 1965-1985 / Б. Горинь. – Київ: Пульсари, 2008. – 644 с. : фот. – Зі змісту: [Про В. Підгородецького]. – С. 253, 318.

У боротьбі за волю України [Текст]. У 10 кн. Кн. 1. Спогади, життєписи, документи, матеріали / Львів. облас. т-во політ. в'язнів і репресованих; голов. ред. П. Франко; упоряд.: Ю. Кучабський, П. Франко. – Львів, 2002. – 548 с. – Зі змісту: [Про В. Підгородецького]. – С. 439.

Кн. 6. – 2007. – 448 с. – Зі змісту: [Про В. Підгородецького]. – С. 41, 303, 318, 399.

Кн. 8. – 2010. – 584 с. – Зі змісту: [Про В. Підгородецького]. – С. 483.

* * *

***Про долю** політичного в'язня Василя Підгородецького // Америка. – 1986. – 20 черв.

* * *

Онуфрив С. Василь Володимирович Підгородецький – родове гніздо село Крушельниця [Електронний ресурс] / Соломія Онуфрив, Іван Данів. – Режим доступу: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=645485545618434&id=100004709825503 Листопад 2012. – Назва з екрана.

Тимошенко Д. Потужна мережа ОУН діяла на Донбасі в роки Другої світової [Електронний ресурс] : [у 1953 році в Донецьку було викрито групу ОУН-бандерівців, яку очолював Василь Підгородецький] / Денис Тимошенко. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/29237255.html>. – Назва з екрана.

Овсієнко В. Підгородецький Василь Володимирович [Електронний ресурс] / В. Овсієнко // Енциклопедія сучасної України / редкол. : І. Дзюба, А. Жуковський, М. Железняк [та ін.] ; Ін-т енциклопедичних досліджень НАНУ. – Київ, 2023. – Режим доступу : <https://esu.com.ua/article-879619>. – Назва з екрана.

* * *

Здобудем Українську державу або згинем в боротьбі за неї (за матеріалами зарубіжної преси) [Текст] : бібліогр. покажчик / упоряд.: Г. Москович, І. Лешнівська; ред. Д. Дигас; ЛОУНБ. – Львів, 2022. – 80 с. – Зі змісту: [Про В. Підгородецького]. – № 319.

Ірина Савицька-Козак

(псевдо «Бистра»)

(1925-2015)

*...всі учасники боротьби чесно пройшли свій шлях до кінця,
а з ними безборонне цивільне населення,
без допомоги якого наша боротьба була б неможлива.*

Ірина САВИЦЬКА-КОЗАК

Дивне, бурхливе, пристрасне й героїчне життя Ірини Савицької (в заміжжі Козак) бере початок у серці українського П'ємонту – Львові. Саме у місті лева в родині лікаря (Йосифа) й учительки (Євдокії) вона народилася **30 жовтня 1925 року**. Закінчила народну школу (1939), Львівську академічну гімназію (1943), Державні медико-природничі фахові курси (1943-1944).

Була членом «Пласту» з 1939 року. Ледве досягнувши 14-річного віку, гімназистка Ірина стала членом юнацтва ОУН (1939). Брала активну участь у підпільних акціях українських націоналістів, які не змирилися з першою радянською, а згодом і німецькою окупацією в 1939-1941 роках. Потім два наступні роки працювала вишкільницею (пропагандисткою) у Крайовому осередку юнацтва ОУН на західно-українських теренах.

Загалом, усе життя Ірини Савицької можна окреслити так: Пласт, підпільна сітка ОУН, Український Червоний Хрест, Українська Повстанська Армія, жіночі організації, активна громадсько-політична діяльність на чужині. Її завжди вирізняла надзвичайна активність й гідна подиву самопосягання в кожній обраній чи дорученій ділянці роботи.

З початку 1944 року – член збройного підпілля ОУН, організатор і комендант жіночої школи кадрів у Карпатах (1944), заступник референта Українського Червоного Хреста Крайового проводу ОУН на ЗУЗ (1944-1945), зв'язкова Головного командира УПА Романа Шухевича.

Восени 1946 року Ірина Савицька за дорученням Романа Шухевича пішла на Захід як кур'єр з організаційною поштою. «На одній зі зустрічей, – згадувала пізніше пані Ірина, – Чупринка

витагнув мапу, знайшов на ній Львів та Мюнхен і сказав: «Як ви там дійдете, я не знаю, але не маєте права іти організаційними зв'язками, бо там включилося десь КГБ, ми не знаємо поки що де. Почавши від Закерзоння, ви здані виключно на власні сили...». Ці слова Шухевича були останніми, які судилося почути з його вуст «Бистрій». Вона повинна була передати «волю Краю» Степанові Бандері.

А місією, як і багатьох сотень, які за наказом Проводу УГВР йшли за кордон, було розповісти світові правду про українську боротьбу.

У грудні 1946 року вона щасливо прибула на Захід, в американську зону окупації, відтак до Мюнхена, який був осередком життя української політичної еміграції. 20-річна Ірина Савицька з головою поринула в активне громадське й політичне життя великої частини українців, яка опинилася за кордоном, втікаючи від репресій більшовицького режиму, тортур та знущань. Повернення в Україну було вже неможливим.

У 1948 році Ірина Савицька вийшла заміж за колишнього офіцера-дивізійника Володимира Козака. Це був щасливий випадок, бо її чоловік був тим, хто, як і вона, але в іншій формації, присвятив своє життя визволенню українського народу, зазнавши ще юнаком «переваг» більшовицької дійсності. У шлюбі згодом з'явилася на світ донька Роксоляна (нині доктор медицини). А згодом сім'я поповнилася онукою Таїсією.

Мешкала Ірина Савицька в Мюнхені. Вона хотіла прожити зі своїм чоловіком довге життя, але хоробрий військовик-сотник Володимир Козак відійшов у вічність у 1993 році.

Завжди енергійна, рішуча, подекуди категорична жінка не пішла у приватне життя за кордоном, а долучилася до громадсько-політичного життя української діаспори. Працювала протягом усього життя у «Пласті» й Об'єднанні українських жінок. Була членом ЗЧ ОУН (1946-1954), згодом ОУН(з) (1954-2015) за ЗП УГВР. У 1945 р. була нагороджена Бронзовим Хрестом Заслуги.

За незалежності вона часто бувала на Батьківщині, у Києві та Львові. Цікавилася суспільно-громадським життям. Брала участь в

роботі форумів українського жіноцтва, в міжнародних заходах жіночих організацій. Їй завжди було що сказати новітнім лідерам жіночого руху: не лише про вічні теми, красу життя і хвилювання юності, але й про справжнє суспільне призначення жінки в житті поневоленого народу й про нашу визвольну боротьбу – прекрасну, героїчну, розпачливу, трагічну...

Ірина Савицька померла 19 листопада 2015 року у віці 90 років у Мюнхені. Похована на цвинтарі Вальдфрідгоф, де знайшли свій останній спочинок сотні борців за самостійну Україну.

Друкований доробок

Козак І. З політичного і людського профілю генерала Тараса Чупринки [Текст] : спомин / Ірина Козак // Здалека про близьке: зб. статей / ред. Б. Залізняк. – Львів, 1992. – С. 42-49.

Козак І. «Зродились ми великої години...» [Текст] : спогади / І. Козак; Програма дослідж. модерної історії та суспільства України ім. П. Яцика; Ін-т іст. дослідж. ЛНУ ім. І. Франка; Канадський ін-т укр. студій ун-ту Альберти. – Львів: Манускрипт-Львів, 2020. – 464 с.: іл. – (Бібліотека «України модерної», серія «Спогади, щоденники, інтерв'ю»; ч. 7).

Козак (Савицька) І. На буремних шляхах визвольної боротьби [Текст] / І. Козак (Савицька); упоряд. О. Панченко. – Гадяч, 2005. – 263 с.

Савицька-Козак І. Спогади про Катерину Зарицьку в рамках діяльності підпільного Українського Червоного Хреста [Текст] / І. Савицька-Козак // Літопис Української Повстанської Армії. – Львів, 1992. – Т. 23: Медична опіка в УПА: документи, матеріали і спогади. – С. 64-72. – (Основна серія).

* * *

Козак І. Спогад з Мюнхена [Текст] : [до річниці від дня народж. Р. Шухевича] / Ірина Козак // Ратуша. – 1991. – 28-29 черв. – С. 2.

Савицька-Козак І. Спогад про Катерину Зарицьку в рамках діяльності підпільного Українського Червоного Хреста [Текст] / Ірина Савицька-Козак // Сучасність. – 1987. – № 5. – С. 86-94.

Савицька-Козак І. Спогад про Катерину Зарицьку-Сороку з часів діяльності підпільного Українського Червоного Хреста [Текст] / Ірина Савицька-Козак // Наше життя. – 1987. – № 2. – С. 5-7.

Савицька-Козак І. «Таких сцен не можна забути, вони залишаються на все життя» [Електронний ресурс] / Ірина Савицька-Козак. – Режим доступу: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2022/02/21/160957/>. – Назва з екрана.

Про неї

Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939-1959) [Текст]. Т. 1 / Галузевий держ. архів СБУ; Галузевий держ. архів Служби зовнішньої розвідки України ; ред. В. Сергійчук. – Київ, 2009. – 680 с. – Зі змісту: [*Про І. Савицьку («Бистру»*)]. – С. 501, 505-507, 517, 574.

Бохно М. Ще дещо про українське підпілля на Закерзонні 1944-1947 [Текст] : книга споминів / М. Бохно. – Львів, 2018. – 360 с. – Зі змісту: [*Про І. Козак, з дому Савицьку*]. – С. 125.

Галаса В. Наше життя і боротьба [Текст] : спогади / В. Галаса. – Львів, 2005. – 270 с. – Зі змісту: [*Про І. Савицьку («Бистру»*)]. – С. 88.

Ганіткевич Я. Козак Ірина [Текст] / Я. Ганіткевич, П. Пундій // Українські лікарі: біобібліогр. довідник. В 3 кн. Кн. 3. Учасники національно-визвольної боротьби й українського державотворення, репресовані та реабілітовані лікарі України. – Львів, 2008. – С. 88.

***Геник С.** 150 видатних українок [Текст] / С. Геник. – Івано-Франківськ: Лілея НВ, 2003. – 224 с. – Зі змісту: [*Про І. Козак*]. – С. 97.

Дем'ян Г. Генерал УПА Олекса Гасин-«Лицар» [Текст] / Г. Дем'ян; НАН України, Ін-т народознавства. – Львів, 2003. – 648 с. – Зі змісту: [*Про І. Савицьку-Козак*]. – С. 143, 150, 159, 401-404, 406-408, 412.

Літопис УПА [Текст]. В 53 т. – Торонто; Львів: Літопис УПА. – (Основна серія).

Т. 13, кн. 1: Перемищина: Перемиський курінь УПА : Денники відділу «Бурлаки» (Володимира Щигельського), «Ударники» 4, 94 а пера бунчужного «Буркуна» з епілогом Богдана Гука і документи відділу. – 1986. – 340 с. – Зі змісту: [*Про І. Козак*]. – С. 112.

Т. 23: Медична опіка в УПА: документи, матеріали і спогади. – 1992. – 478 с. – Зі змісту: [*Про І. Савицьку-Козак*]. – С. 16, 23, 30, 64, 73, 155, 258, 320, 467.

Т. 42: Потічний П. Й. Літопис УПА-Історія. Документи і Матеріали / П. Й. Потічний. – 2005. – 657 с. – Зі змісту: [*Про І. Козак*]. – С. 185.

Т. 52: Історія в документах (1950-2016). – 2016. – 904 с. – Зі змісту: [*Про І. Козак*]. – С. 81, 567, 786.

Літопис УПА [Текст]. В 31 т. Т. 10. Життя і боротьба генерала «Тараса Чупринки» (1907-1950): док. і матеріали. – Київ: Літопис УПА, 2007. – 833 с. – (Нова серія). – Зі змісту: [*Про І. Савицьку-Козак («Бистру»*)]. – С. 36, 45, 49, 50, 106, 115, 120, 282, 283, 443, 456, 468, 469, 485, 491, 509, 510, 717, 722, 733.

Т. 21: Ярослав Старух: док. і матеріали / упоряд. В. Мороз. – Київ: Літопис УПА, 2012. – 1007 с. – Зі змісту: [*Про І. Савицьку (Козак)-«Бистру»*]. – С. 154, 769, 782.

Мельничук-Полюга Я. Репресована молодість [Текст] : спогади / Я. Мельничук-Полюга. – Львів, 2004. – 114 с. – Зі змісту: [*Про І. Козак*]. – С. 14.

Літопис УПА [Текст]. В 42 кн. Кн. 11. Мороз В. Портрет Осипа Дяківа-«Горнового» / В. Мороз. – Торонто; Львів: Літопис УПА, 2010. – 126 с.: іл. – (Серія «Події і люди»). – Зі змісту: [*Про І. Савицьку («Бистру»*)]. – С. 18.

Онишко Л. «Нам сонце всміхалось крізь ржавії ґрати»... Катерина Зарицька в українському національно-визвольному русі [Текст] : монографія / Л. Онишко. – Львів: Літопис УПА, 2007. – 912 с. – (Літопис Української повстанської армії. Бібліотека; т. 8). – Зі змісту: [*Про І. Козак-Савицьку*]. – С. 103, 104, 147, 156, 169, 225.

Полюга Л. Шляхами спогадів [Текст] / Любомир Полюга; передм. В. Кук; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського. – Львів: Піраміда, 2003. – 180 с. – Зі змісту: [*Про І. Савицьку*]. – С. 26, 144.

Савчин М. Тисяча доріг. Спогади жінки учасниці підпільно-визвольної боротьби під час і після Другої світової війни [Текст] / М. Савчин. – Київ: Смолоскип, 2003. – 546 с. – Зі змісту: [*Про І. Савицьку*]. – 43, 44, 108, 109.

У боротьбі за волю України [Текст]. У 10 кн. Кн. 5. Спогади, життєписи, документи, матеріали / Львів. облас. т-во політ. в'язнів і репресованих; голов. ред. П. Франко; упоряд.: Ю. Кучабський, П. Франко. – Львів, 2006. – 512 с., 48 с.: іл. – Зі змісту: [*Про І. Козак*]. – С. 388.

У боротьбі за волю України [Текст]. У 10 кн. Кн. 9 / Львів. облас. т-во політ. в'язнів і репресованих; голов. ред., упоряд. П. Франко. – Львів, 2011. – 570 с., 54 с. іл. – Зі змісту: [*Про І. Козак-Савицьку («Бистру»*)]. – С. 82.

Файзулін Я. Історія.UA: постаті, факти, версії [Текст] / Я. Файзулін. – Київ: Комора, 2021. – 560 с. – Зі змісту: [Про І. Козак]. – С. 155.

Федун-«Полтава» П. Концепція Самостійної України [Текст]. В 2 т. Т. 1. Твори / П. Федун-«Полтава»; упоряд. М. Романюк; НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича; Галузовий держархів СБУ. – Львів, 2008. – 720 с.: іл. – Зі змісту: [Про І. Савицьку]. – С. 11.

***Федун -«Полтава» П.** Концепція Самостійної України. В 2 т. Т. 2. Документи і матеріали / упоряд. М. Романюк; НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича; Центр незалежних історичних студій. – Львів, 2013. – 896 с. – Зі змісту: [Про І. Козак]. – С. 810.

***Філь Я.** Оглянувшись у минуле [Текст] : спомин / Я. Філь. – Варшава: Укр. архів, 2003. – 288 с. – Зі змісту: [Про І. Козак]. – С. 248.

Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940-1950) [Текст]. Т. 1 / упоряд., авт. вступ. ст. В. Сергійчук. – Київ, 2007. – 640 с. – Зі змісту: [Про І. Козак]. – С. 72, 119, 121.

* * *

Міняйло Н. Ірина Савицька-«Бистра» [Текст] : посмертна згадка / Наталія Міняйло // Незборима нація. – 2015. – Груд. – С. 3.

Онишко Л. Роля жіноцтва в національно-визвольному русі середини ХХ ст. [Текст] / Леся Онишко // Визвольний шлях. – 2002. – № 10. – С. 64-75. – Зі змісту: [Про І. Козак]. – С. 67, 73.

Панченко О. Жінка-легенда [Текст] / Олександр Панченко // День. – 2015. – 18-19 груд. – С. 12.

* * *

Вічна ватра: Ірина Козак [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://wz.lviv.ua/far-and-near/130248-grav-na-fortepiano-spivav-malechi-koliskovi>. – Назва з екрана.

Деркач Н. У Німеччині померла зв'язкова Романа Шухевича Ірина Козак [Електронний ресурс] / Наталія Деркач. – Режим доступу: <https://gk-press.if.ua/u-nimechchyni-pomerla-zv-yazkova-romana-shuhevycha-iryna-kozak/>. – Назва з екрана.

Міняйло Н. У Мюнхені померла зв'язкова Романа Шухевича Ірина Козак [Електронний ресурс] / Наталія Міняйло. – Режим доступу: https://gazeta.ua/articles/history/_u-myunheni-pomerla-zvyazkova-romana-suhevicha-irina-kozak/661179. – Назва з екрана.

Панченко О. Вклонімося Пам'яті Жінки-Легенди [Електронний ресурс] / Олександр Панченко. – Режим доступу: <https://ukrnationalism.com/news/nationalist-movement/1724-vklonimosia-ram-iati-zhinky-lehendy.html>. – Назва з екрана.

Соболь П. Лицарки орденів УПА [Електронний ресурс]: [Ірена Савицька-Козак («Бистра»), Марія Савчин («Марічка»)] / Петро Содоль. – Режим доступу: <https://chas.cv.ua/history/10459-licarki-ordenv-upa.html>. – Назва з екрана.

Середа С. Жіноча сила. 10 історій українських підпільниць у фотографіях [Електронний ресурс] : [І. Козак-Савицька («Бистра»), М. Савчин («Марічка»)] / Софія Середа. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/29809432.html>. – Назва з екрана.

* * *

Здобудем Українську державу або згинем в боротьбі за неї (за матеріалами зарубіжної преси) [Текст] : бібліогр. покажчик / упоряд.: Г. Москович, І. Лешнівська; ред. Д. Дигас; ЛОУНБ. – Львів, 2022. – 80 с. – Зі змісту: [Про І. Савицьку-Козак]. – №№218, 219.

«Нам сонце всміхалось крізь ржавії ґрати...» [Текст] : реком. список літератури до 100-річчя від дня народж. Катерини Зарицької / упоряд. Л. Рудик; ред. Д. Дигас; ЛОУНБ. – Львів, 2014. – 12 с. – Зі змісту: [Про І. Савицьку-Козак]. – С. 10.